

Vilhelm Borg & Hermann Burr (red.): *Danske lønmodtageres arbejdsmiljø og helbred 1990-95*. København: Arbejdsmiljøinstituttet, 1997 (368 s.)

Rapportens analyser er baseret på data fra en stort anlagt longitudinel stikprøvebaseret survey, hvor den første dataindsamling gennemførtes i 1990 og den anden dataindsamling i 1995. Over 14.000 personer er interviewet. Heraf 5.940 lønmodtagere i 1990 og 5.575 lønmodtagere i 1995. 4.976 af de interviewede var lønmodtagere på begge tidspunkter. Det er især disse tre analyseudvalg, rapportens analyser koncentrerer sig om. Borg og Burr har ikke alene redigeret rapporten; de er også forfattere til hovedparten af kapitlerne.

Det valgte undersøgelsesdesign og de store stikprøver gør projektet til det analytisk mest spændende inden for dansk arbejdsmiljøforskning. Det er gennemført af Arbejdsmiljøinstituttet (AMI) i samarbejde med Socialforskningsinstituttet (SFI). De høje opnåelsesprocenter (89 pct. i 1990 og 80 pct. i 1995) medvirker til at sikre et solidt analysegrundlag. Man må håbe, at der også fremover vil være økonomiske muligheder for at gennemføre dataindsamlinger med 5 års mellemrum.

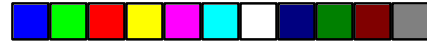
Fordelen ved det valgte design frem for eksempelvis analyser af registerbaserede

forløbsdata er især, at man ikke er henvist til kun at analysere hændelser og tilstande, som er indberettet til forskellige offentlige myndigheder. Ved direkte udspørgen af det store antal lønmodtagere får man langt mere nuancerede og virkelighedsnære mål for de arbejdsmiljømæssige påvirkninger og de effekter, disse har for lønmodtagernes helbred og velbefindende.

Sammenfatningskapitlet giver et godt indtryk af, hvor vidt man kommer omkring i rapporten, men bliver af samme årsag noget opremsende. Stort og småt blandes, og man mangler en påpejning af betydningen af de mange sammenhænge, som blot konstateres. Rapportens hovedresultat formuleres dog indledningsvist meget klart: der er ikke sket ret meget på arbejdsmiljøområdet i undersøgelsesperioden.

Denne konklusion har vakt en del opmærksomhed. Imidlertid kunne man stille det spørgsmål, om man inden for så kort et åremål kan forvente markante ændringer i arbejdsmiljøet. Hvor hurtigt kan arbejdsmiljømæssige tiltag forventes at slå igennem på arbejdsmiljøet inden for de områder, rapporten analyserer? Kan der ikke tænkes områder, hvor en arbejdsmiljøindsats først vil give sig registrerbare udtryk senere? Denne diskussion savner man i rapporten.

Går man undersøgelsesresultaterne igennem, er der dog flere eksempler på, at der inden for 5 år kan påvises statistisk signifikante ændringer i arbejdsmiljøet. Som



en af de mest markante positive ændringer noteres det i rapportens kapitel 3, der omhandler fysisk-kemiske påvirkninger, at andelen af personer, der udsættes for passiv rygning, er faldet fra 21 pct. i 1990 til 16 pct. i 1995. En anden positiv ændring fremgår af kapitel 6, der omhandler det psykosociale arbejdsmiljø. Her viser det sig, at andelen af personer, der oplevede utryghed i ansættelsen pga. arbejdsløshed eller ny teknologi, er faldet fra 22.5 pct. i 1990 til 16 pct. i 1995.

At det netop er områder som disse, hvor der kan konstateres en forbedring, er i øvrigt tankevækkende. De kan hævdes at være et resultat af ydre påvirkninger som neopuritanisme og økonomiske konjunkturer, samtidig med at de næppe koster virksomhederne ret meget. En forbedring af ikke-rygeres arbejdsmiljø er ofte et resultat af en mere eller mindre tvungen ændring af rygeres adfærd, hvilket ikke indebærer mange - om overhovedet nogle - omkostninger for virksomhederne, og den mindske utryghed er et resultat af den forbedrede beskæftigelsessituation, og dermed helt gratis for virksomhederne. De områder, hvor det virkelig koster noget at forbedre arbejdsmiljøet, udviser tendens til uforanderlighed eller forværring.

Et eksempel på en sådan forværring fremgår af kapitel 5, der omhandler arbejdsulykker, hvor der har været en stigning i ulykkesandelen fra 4.1 pct. i 1990 til 5.0 pct. i

1995 blandt lønmodtagere i alderen 18-59 år. I opvejede tal drejer det sig om en stigning fra 87.000 til 108.000 arbejdsulykker. Dette resultat er så meget mere bemærkelsesværdigt, når man sammenligner med udviklingen i *anmeldte* arbejdsulykker i samme periode: fra 2.0 pct. i 1990 til 2.2 pct. i 1995. Det betyder, at forholdet mellem de arbejdsulykker, der anmeldes til Arbejdstilsynet, og de arbejdsulykker, lønmodtagerne fortæller om, når de interviewes, stik imod den almindelige opfattelse ser ud til at ændres i retning af en mindre anmelderhyppighed. Den estimerede anmelderhyppighed, målt som forholdet mellem de to ovennævnte størrelser, var i 1990 0.49 og i 1995 0.45.

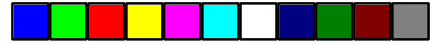
Stigningen i ulykkestallet er især bemærkelsesværdig i lyset af den officielle enighed, som arbejdstager- og arbejdsgiversiden inden for flere brancher - eksempelvis entreprenørbranchen - har givet udtryk for mht. styrkelse af sikkerhedsorganisationen. Derfor ville det have været interessant, hvis analyserne af udviklingen i ulykkestallet havde været branchebaseret. Opdelingen af lønmodtagerne i de ikke mindre end 55 jobgrupper, som anvendes i de fleste af rapportens kapitler, giver naturligtvis nuanceret information om fordelingen af ulykkesfrekvenser, men det er svært at danne sig et overblik over eksempelvis den branchebetingede udvikling på grundlag af en sådan tabel, og de enkelte frekvensangivelser bliver behæftet med

betydelig statistisk usikkerhed på grund af det beskedne procentgrundlag.

Et andet område, der har været genstand for særlig faglig og politisk opmærksomhed, vedrører ensidigt gentaget arbejde, som analyseres i kapitel 7. At der er behov for de initiativer, som regeringen iværksatte i 1994, demonstreres af, at der for lønmodtagere som sådan ikke er sket nogen ændring i andelen med ensidigt gentaget arbejde fra 1990 til 1995. Der kan påvises en tendens til kønsmæssig udjævning, idet den større andel af kvindelige lønmodtagere med ensidigt arbejde er reduceret noget i dette tidsrum. Dette skyldes især, at den ældre del af den kvindelige arbejdsstyrke (de 50-59-årige) mindre hyppigt har ensidigt gentaget arbejde i 1995, mens den modsatte tendens er særlig markant for mænd i 40-49-årsalderen.

De ovenfor citerede resultater er eksempler på tværsnitsanalyser, hvor tilstande for samme aldersklasser, køn og jobgrupper sammenlignes for de to år, hvor målingerne er foretaget. Analyser af denne type kan således afgøre, om lønmodtagere med samme karakteristika og i samme position har fået det værre eller bedre fra 1990 til 1995.

Det longitudinale design muliggør desuden forløbsanalyser, hvor de samme personer følges med henblik på at afdække eventuelle effekter af miljøpåvirkninger i 1990 på undersøgelsespersonernes situation i 1995. Disse analyser forekommer at væ-



re rapportens mest interessante. Her påvises konsekvenserne af dårligt arbejdsmiljø i form af helbredsgener og tidlig afgang fra arbejdsmarkedet.

I kapitel 8 (skrevet af David Bunnage og Vilhelm Borg) analyseres sammenhængen mellem arbejdets karakter og arbejdsmiljøpåvirkninger i 1990 og selvvalderet helbred i 1995 med udgangspunkt i de lønmodtagere, der i 1990 oplyste, at deres helbred var godt. Sandsynligheden for at have fået et ringe helbred i 1995 er - kontrolleret for køn og alder - dobbelt så stor for den gruppe, der havde ensidigt gentaget arbejde i 1990, sammenlignet med dem, der i 1990 havde varieret arbejde. På samme måde viser en række kemiske, mekaniske og psykosociale påvirkninger i 1990 sig at være prædiktorer for ringe helbred i 1995.

Det ensidigt gentagne arbejde viser sig at være den enkeltfaktor, der korrelerer stærkest med de fleste effekter. De lønmodtagere, der i 1990 havde ensidigt gentaget arbejde, har, som påvist i kapitel 9 med titlen "Psyisk velbefindende", langt hyppigere dårligt mentalt helbred og reduceret vitalitet i 1995, og de er, som påvist i kapitel 11 med titlen "Ud af arbejde", hyppigere arbejdsløse og hyppigere varigt ude af arbejdsmarkedet.

Rapporten er skrevet i et let læst sprog, kompleksitetsgraden taget i betragtning. Derimod kan tabeldesignet sine steder diskuteres. Det er heller ikke altid muligt alene ud fra tabellen at

aflæse, hvad det egentlig er for sammenhænge eller fordelinger, de anførte P-værdier refererer til, eller hvad det er for statistiske tests, der ligger til grund for P-værdierne.

Sektorforskning udøves ofte under et tidpres. Dels kan der være forventninger til resultaterne, som måske endda skal indgå i lovgivningsarbejde, dels er "forskning til tiden" vel efterhånden blevet et mål i sig selv blandt sektorforskningsinstitutter. Det har ofte den konsekvens, at den sidste finpudsning af forskningsrapporterne går for hurtigt. Denne rapport kunne godt have trængt til en sidste korrektur. Værst er det, når disse fejl optræder i tabeller - fx i tabel 8.6 hvor "godt helbred 1995" skal være "godt helbred 1990" og i tabel 8.4, hvor den nederste sammentælling skal være "alle kvinder" og ikke "alle mænd". Også i teksten kan der findes enkelte eksempler på, at det havde været rart med lidt bedre tid. På s. 199 anføres fx, at 10 pct. af alle lønmodtagere i 1990 vurderede deres helbred som ringe, mens andelen i 1995 var steget til 13 pct. Forskellen på 3 procentpoints omtales som en bruttoændring, selv om der jo er tale om en nettoændring.

Disse bemærkninger skal dog ikke overskygge, at der her foreligger en særdeles spændende og veldokumenteret rapport om aktuelle arbejdsmiljøforhold i Danmark. Til trods for de omfattende analyser virker det endda, som om der er endnu flere analysemuligheder i det

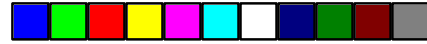
indsamlede materiale. Måske kan man håbe på yderligere publicering af resultater på grundlag af dette materiale? I hvert fald er det oplagt, at de to første dataindsamlinger bør følges op af nye med ikke alt for mange års mellemrum.

**Bjarne Hjorth
Andersen**
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Palle Rasmussen
og Arne Jakobsen
(red.): Universiteter
i dag - politik-
kultur-ledelse.
København:
Samfundslitteratur,
1997 (140 s.)**

Redaktionen har bedt mig anmelde denne bog, formodentlig på baggrund af 5 års erfaring som dekan for Det samfundsvidenskabelige Fakultet ved Københavns Universitet og det deraf følgende kendskab til universitetspolitiske problemstillinger. Min baggrund er imidlertid økonomens, og da indlægene er af politologisk tilsnit, må det med det samme erkendes, at der kan være visse finere professionelle pointer, som jeg ganske enkelt ikke har mulighed for at værdsætte efter fortjeneste.

Som udgangspunkt er der god brug for en universitetspolitik debat. Universiteterne idag er karakteriseret ved store omstillingsproblemer og store udfordringer. Lad mig i en ikke prioriteret ræk-



kefølge blot opremse nogle af de væsentligste:

1. Et krav om øget studenteroptag. Godt nok kan universiteterne selv fastsætte optaget, men med STÅ-bevillingssystemet er det politisk selvmord for en leder at skære studenterindtaget for langt ned for det enkelte universitet. Et følgeproblem er selvsagt, at der bliver optaget for mange studerende med for svage kundskaber eller for ringe motivation med store frafaldsprocenter til følge.

2. Et nyt krav om at akkomodere mellemuddannelsens ambitioner. En række mellemuddannelser kæmper i disse år for at blive anerkendt som bachelorer og dermed få adgang til kandidatstudierne på universiteterne.

3. Der udkæmpes en politisk kamp om forskningens frihed. En række tiltag har været ført frem for at overføre forskningsressourcer til den politisk styrede strategiske forskning snarere end til den traditionelle grundforskning.

4. Opdelingen i et undervisningsministerium og et forskningsministerium synes i stigende grad uholdbar. Forskningsministeriet prøver til stadighed at grave sig ind på universiteternes grundforskning uden at have ansvar for samme.

5. Universitetsverdenen er ikke en enhed, men ret splittede indadtil. Der er væsentlige forskelle mellem enkelte universiteters interesser, hvad der på det nærmeste har skabt et handlingslammet Rektorkollegium. Dette

delvist geografiske problem vil med sikkerhed blive accentueret, når undervisningsministerets udspil om Det 21. århundredes uddannelsesinstitutioner skal diskuteres for alvor. Her lægges vægten på en vidtgående decentralisering af undervisningstilbuddene. Hvorfor skal der ikke også være et universitet i Søby?

6. Universiteterne har traditionelt været gratis for de studerende. Men det er de ikke længere med Åben Uddannelse og med ph.d.-reformen (Alle kvalificerede kan faktisk få en ph.d.plads, hvis de blot betaler de 300.000 kr., uddannelsen koster). Men vil der komme krav om øget deltagerbetaling fremover, og hvad vil det indebære?

7. Universiteterne skal i stigende grad levere kandidater til et internationalt arbejdsmarked. Men deltagelse i det internationale samarbejde er mindst talt ikke problemfrit.

På denne baggrund forventede jeg mig en del af en debatbog med ovennævnte titel. Der er tale om en antologi fra en konference i marts 1996, afholdt af Dansk Universitetspædagogisk Netværk. Der er tale om 2 ret store, og 4 mindre danske indlæg.

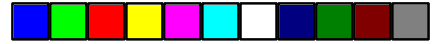
De to mere omfattende indlæg stammer fra to udenlandske professorer, Björn Wittrock og Frans A. van Vught, der begge er professorer i statskundskab. Jeg må tilstå, at jeg ikke er begejstret for disse indlæg.

Björn Wittrock diskuterer det moderne universitets op-

rindelse siden oprettelsen af Berlins Universitet i 1810. Fremstillingen er nærmest kronologisk, med spring fra land til land, men uden en bestemt tese. Det gør det meget svært at få hold på stoffet. Man kan læse de enkelte sætninger og de enkelte afsnit, og det virker alt sammen pænt og tilforladeligt. Men hvad mener Wittrock egentlig? Jeg ville have foretrukket en anden fremstillingsform. Han kunne have valgt et tema, f.eks. forskningens specialisering, forskningens erhvervsmæssige betydning, eller forskningens sammenkobling til undervisning, og forfulgt dette temas historiske rødder. Havde han gjort det, ville jeg nok have været i stand til at huske hans indlæg. Som bidraget foreligger, vil det nok snarere blive husket for forfatterens lærdom end for dets indhold.

van Vught demonstrerer også en betydelig lærdom ved at gribe opgaven helt abstrakt an. Hvilke muligheder har de statslige myndigheder for at styre universiteterne? Han diskuterer to yderpunkter: Den statslige kontrolmodel, der dominerede og dominerer Kontinentaleuropa, og den statslige tilsynsmodel, der er fremherskende i USA og tidligere også i England. Han sætter dog ikke disse forskelle i relation til finansieringen. He who pays the piper calls the tune.

Efter en lang teoretisk redegørelse når han til, at den statslige tilsynsmodel nok er den mest hensigtsmæssige, men han omtaler ikke danske erfaringer i denne forbin-



delse. Med universitetsloven af 1993 skete der en overgang til en statslig tilsynsmodel, i hvert fald på papiret. Ministeriet bibeholdt rettigheden til at udstede studiebekendtgørelser, der er stadige stridigheder om, hvordan evalueringer skal opfølges, den reelle autonomi kan undermineres af budgettiltag o.s.v. Det havde været nok så interessant, hvis van Vught havde diskuteret den danske universitetsreform i lyset af sin internationalt baserede viden.

De 4 danske indlæg gives af Palle Rasmussen, Hanne Foss Hansen, Jørgen Guldahl Rasmussen og Johan Fjord Jensen, alle kendte fra den danske debat. Der er ikke tale om nyskabende bidrag, men om pæne, sympatiske indlæg, der ikke vil fornerme den sarteste embedsmand. De store strukturelle problemer som omtalt i indledningen bliver kun perifert berørt. Hanne Foss Hansen efterlyser f.eks. således et helhedssyn på universiteterne. Hun gør opmærksom på, at undervisning er styret på én måde, forskning på en anden og institutionernes økonomi på en tredje. Heri har hun så evig ret, men hvad er konsekvensen? Bør forskningsministeriet nedlægges, eller bør universitetsafdelingen tværtom overføres til forskningsministeriet?

Dette er en antologi for læsere med god tid. Den ser i sin helhed mere tilbage end fremad. Den er ikke et arnested for provokerende tanker. Så jeg kan ikke anbefale mine fordums dekan-kolleger at investere deres spar-

somme tid i den. Til andre vil jeg sige, at de tager ikke skade af at læse den, men de kan formentligt også leve lykkeligt uden.

Chr. Hjorth-Andersen
Økonomisk Institut,
Københavns Universitet

Karsten Laursen:
Økonomi og moral.
Fem essays.
København:
Handelshøjskolens
Forlag, 1997 (128 s.)

For et halvt års tid siden bragte *Journal of Economic Literature* en længere artikel, hvor forfatteren (Gary J. Miller) begejstret berettede om, hvordan den neoklassiske økonomis metode - metodologisk individualisme eller 'rational choice' - med stormskridt var ved at indtage politologien (analysen af demokrati, public choice osv.); den samme udvikling kan vel spores inden for ikke-individualismens traditionelle højborg blandt samfundsvidenskaberne, nemlig sociologien (bl.a. Coleman).

Samtidig synes der at være tendenser til, at tilliden til denne metodologi og dens forskningsprojekt er ved at krakellere på hjemmefronten. For 4 år siden afsvor den neoklassiske ypperstepræst, Kenneth J. Arrow, stort set troen (*AEA Papers and Proceedings*, vol. 84, no. 2, may 1994), og nu har en hjemlig forhenværende overvismand udgivet en lille bog, der også sætter store spørgsmålstejn ved ortodoxien.

Der er tale om 5 løst sammenkædede essays, der diskuterer så forskelligartede emner som menneskerettigheder, Big Bang og Gud, men hovedvægten ligger på den økonomiske teori og dens forudsætninger.

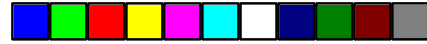
Bogen er rimeligt tilgængelig, men dens springende karakter gør den bestemt *ikke* egnet 'som udgangspunkt for undervisningen i økonomisk metode' (forlagets presmeddelelse).

Kritik af formalismen

Laursen finder at den økonomiske teori har bevæget sig ind i en blindgyde. Den har fortabt sig i

intellektuelle øvelser, som kun har lidet at gøre med de samfundsspørgsmål, der sætter den politiske dagsorden: fattigdom, ulighed, arbejdsløshed, forurening osv. (s.12)

Laursen har ikke længere den store tillid til, at de modeller, han selv anvender (fx. SMEC), kan forudsige den økonomiske udvikling korrekt. Når man laver en prognose, må man fordsætte at folks adfærd er rimeligt konstant, for ellers flyder alt; men det politisk-økonomiske indgreb, hvis effekt man er interesseret i, vil ofte forårsage en ændring af denne adfærd. Den amerikanske anti-keynesianer Robert Lucas brugte denne rigtige indsigt til overhovedet at afskrive muligheden for økonomisk politik, men det afviser Laursen som empirisk for-



kert; ikke desto mindre fulgte Schlütter - og følger Nyrup Rasmussen! - Lucas' tanker ved at anse finanspolitikken for ineffektiv (ss.23f).

Overfor denne kvantitative (matematiske) og empiriske teori plæderer Laursen for en kvalitativ (logisk) teori, der stræber mod at forstå de mekanismer, der skjuler sig under den empiriske overflade; dette lyder helt marxistisk, men det er Bhaskar's og Lawson's 'realistiske' videnskabsteori, han henviser til (Laursen har ingen sympati for hverken socialisme eller marxisme). En sådan 'realisme' indebærer for Laursen at se - et opgør med den økonomiske teoris traditionelle adfærdsforudsætning, nemlig Homo Oeconomicus, forstået som et rationelt, egoistisk og grådigt menneske. Men en sådan konstans i vor adfærd findes ikke, og det er vel netop derfor prognoserne slår fejl. Homo Oeconomicus er en karikatur, for mennesket er til sit væsen socialt (s.35f); igen lyder det helt marxistisk, i hvert fald indebærer det i sin konsekvens et opgør med den metodologiske individualisme og dermed med al traditionel ('neoklassisk') økonomisk teori.

Denne konsekvens drager Laursen imidlertid ikke; han kaster sig ikke ud i et opgør med neoklassikernes individualistiske verdensanskuelse, hvilket ville om ikke eliminere, så dog relativere de fleste af deres delteorier. Han begrænser opgøret til 1) at betvivle værdien af prognoser (som vi har set), og 2) at ordinere den økonomiske

teori en moralsk injektion. Det er lidt ærgerligt.

Homo Oeconomicus

Lad os se nærmere på vor hovedperson.

Laursen er ikke den første, der har følt et vist ubehag ved Adam Smith's gamle egoist. For økonomen var det en ringe trøst, at mennesket iflg. Smith også har andre, mere 'benevolente' sider: signalementet stempler økonomisk teori som en 'dismal science' og (markeds)-økonomi som en umoralsk affære.

Især den engelske økonom Wicksteed - som Laursen med fordel kunne have inddraget - var ubehageligt berørt, måske fordi han også var præst. Han fandt denne løsning (*The Common Sense of Political Economy*, 1910 (1957), ss.166ff): Markedsagenten kan udmærket have de mest sociale og altruistiske motiver, fx kan han indkøbe bibler med henblik på at uddele dem gratis i Afrika; men for at virkeliggøre dette noble mål er det nødvendigt at stræbe efter det bedst mulige bytteforhold overfor *sælgeren*, altså ikke tage hensyn til *ham*.

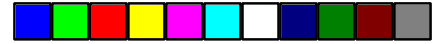
Heraf sluttede Wicksteed, at markedsøkonomien kunne absolveres for beskyldningen om at indbegribe egoisme; markedet er helt neutralt. Men argumentet viser præcis det modsatte. Det viser, at vi *netop* som markedsagenter - køberens relation til sælgeren - er nødt til at være hensynsløse; hvis markedsudvekslingen er spredt og markedet inddæmmet, gør det vel ikke

noget, men i takt med at markedet breder sig over kloden og trænger ind i alle sociale relationer giver det et moralsk problem. Ingen har til dato mødt mennesket, og derfor kan man diskutere til dommedag, om denne abstraktion er godartet eller det modsatte, altså om Smith's egoist er realistisk eller ej. Der er mere fremtid i at vende problemstillingen på hovedet og spørge hvilke motivationelle karaktermasker, de økonomiske strukturer påtrykker mennesket. Jeg mener: Hvis den observerede egoisme og grådighed udspringer af menneskenaturen, kan vi godt gå hjem og lægge os på sofaen; kun hvis der er tale om nødvendige attributter ved et bestemt politisk-økonomisk system, er der håb om at stoppe den økonomiske vækst, dvs. voldtægten af naturen og den fattige verden.

'Økonomi' kan betyde lidt af hvert; 'markedsøkonomi', derimod, er en mere håndfast realitet. Jeg tror, der ville være kommet en mere spændende - og mindre svævende - bog ud af det, hvis Laursen havde lagt mere vægt på sammenhængen - eller mangel på sammenhæng - mellem marked og etik. Faktisk inddrager han flere temaer, der ville gøre sådanne overvejelser nærliggende. Det skal vi nu se.

Marked og etik

Laursen citerer (ss.50f) et lækket memorandum fra L. Summers, cheføkonom i Verdensbanken. Han argumenterer for at flytte flere forurenende industrier fra i- til u-



lande; her er omkostningen ved sygdom og død - målt ved den uarbejdsdygtiges indkomsttab - nemlig betydelig mindre. De 'underbefolkede lande' i Afrika er 'stærkt underforurenet'. Det økonomiske ræsonnement er, iflg. Laursen, godt nok, men han erkender, at det er et 'dybt moralsk problem' (s. 53) at fx en afrikanners liv vurderes lavere end en danskers. Men er det blot Summers, der er moralsk anløben, eller har markedsmechanismen måske en systematisk tendens til at nedvurdere de fattiges liv? Er markedets værdikriterium - pengene - foreneligt med et moralsk værdikriterium? Det var da en overvejelse værd.

Det andet eksempel vedrører forfatteren selv. Han er formand for Cheminova's bestyrelse og var som sådan indblandet i sagen om virksomhedens salg af giftige plantebeskyttelsesmidler til Guatemala; problemet var at bønderne, trods instruktioner, brugte midlerne lemfældigt og dermed udsatte sig for sundhedsfarer (ss. 61f). Cheminova's - og Laursen's - forsvar er, at alternativet ville være giftigere produkter, hvis anvendelse slet ikke overvåges.

Laursen knytter her an til Kant's skelnen mellem det hypotetiske imperativ, der løst udtrykt - dikterer, at man handler klogt på de givne vilkår, og det kategoriske imperativ, der udtrykker en absolut pligt. Cheminova kunne have vasket sine hænder og ladet sig lede af et kategorisk imperativ om aldrig at skade andre menneskers

helbred, men det valgte i stedet at handle moralsk 'klogt'.

Exemplet er spændende og igen er det ærgerligt, at Laursen ikke går dybere ned i problemstillingen.

For det første kunne han have stillet spørgsmålet, om moralen har en real autonomi i forhold til økonomiske interesser. Hvis jeg husker ret betød denne export meget lidt i Cheminova's regnskab, men generelt kan en virksomhed vel ikke tillade sig systematisk at prioritere moral over profit, dvs. økonomien sætter nogle grænser for moralen. Laursen stiller kun det omvendte spørgsmål: hvilke grænser moralen bør sætte for økonomien.

For det andet: Når man står over for valget mellem lungebetændelse og kolera, og vælger at påføre andre lungebetændelse med den begrundelse, at 'ellers er der bare nogle andre der gør det samme eller noget endnu værre' (det evige argument for våbensalg), tilsiger *min* moral at arbejde for at dette utålelige valg elimineres. Fx. ved at Cheminova afsatte et beløb til en kampagne for nogle internationale standarder for salg og anvendelse af sprøjtegifte. Moralens vilje altså i dette tilfælde dikterer en politisk begrænsning af nogle umoralske markeds kræfter.

Dette bringer os tilbage til Kant, hvis morallære er langt mere relevant for problemstillingen end Laursen lader ane:

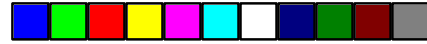
I formalenes rige har
alt enten en *pris* eller

en *værdighed* /Würde/. Det, der har en pris, kan også erstattes af noget andet, som *ækvivalent*; det, der derimod er hævet over enhver pris, derfor ikke tillades noget ækvivalent, det har en værdighed.

Det, der relaterer sig til de almene menneskelige tilbøjeligheder og behov, har en *markedspris*; ... men det, der udgør betingelsen for at noget alene kan være mål i sig selv /dvs. det kategoriske imperativ/ har ikke blot en relativ værdi, dvs. en pris, men en indre værdi, dvs. *værdighed*. (Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, s.68, Darmstadt 1981)

Markedet har således ingen indre værdi, eftersom det følger det hypotetiske imperativs relativistiske moral. Hos Kant er det hypotetiske imperativ naturligtvis underordnet det kategoriske, dvs. værdigheden bør sætte grænser for markedet. Ivor tid erobrer markedet hver dag nye territorier; kultur, natur, sundhed, uddannelse, - intet synes at kunne bevare sin værdighed, alt relativiseres til bytteværdi. Om føje år kan de sidste rester af 'kategorisk' moral måske opkøbes for en slik. Den tendens synes jeg Laursen skulle have skrevet noget om.

Anders Lundkvist,
Aalborg Universitet



**Lilli Zeuner: *Social Integration*.
København:
Socialforsknings-
instituttet, 1997
(97:9.) (226 s.)**

Socialforskningsinstituttets publikation *Social integration* er en antologi redigeret af Lilli Zeuner, der også har skrevet introduktionen og afslutningen. Den øvrige og største del af bogen består af enkelt-bidrag, hovedsagelig fra instituttets faste medarbejdere, som inden for hver sit speciale søger at besvare det stillede spørgsmål: hvad kan forskningen fortælle os om den sociale integration?

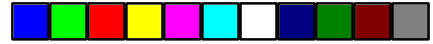
Mogens Nygaard Christoffersen diskuterer, hvordan børn bliver integreret i forhold til børnegruppen, og børns sociale integration forstås her som et spørgsmål om kompetence til kontakt og leg. Han peger på en række undersøgelsesresultater, der indikerer, at forældrenes erhvervsmæssige succes/fiasco kan få betydning for barnets sociale integration. Fx kan forældrenes marginalisering på arbejdsmarkedet give børnene vanskeligheder med at etablere stabile og nære tilknytningsforhold til venner og kammerater. Det er en gennemgående iagttagelse, at sociale problemer i familien kan betyde, at børns sociale integration sættes under pres.

Efter barndommen følger ungdomsperioden, der i det andet antologibidrag behandles af *Palle Rasmussen*. Han fokuserer på ungdom og uddannelse og finder det

forklaringsmæssigt nødvendigt at tilføje et 'niveau' mellem Habermas' system- og social integration. Mens Habermas' systemintegration knytter sig til styring af og vedligeholdelse af systemverdenen, og hans forståelse af social integration vedrører talende og handlende individer i den symbolsk strukturerede livsverden, refererer Rasmussens nye niveau '*den institutionelle integration*' sig især til, hvad der foregår inden for og via uddannelsessystemet. Den institutionelle integration, siger han, er konstrueret „med baggrund i Habermas' overvejelser om institutionskompleksernes rolle i samfundsudviklingen ...men også med tanke på de institutionaliserede uddannelsesmiljøers rolle i ungdomstilværelsen“. Rasmussen er overbevisende, når han argumenterer, at det er denne type integration „med vægt på det kommunikative“, der er fremherskende i de gymnasiale og videregående uddannelser, mens institutionel integration i erhvervsuddannelserne mere samler sig om en fagidentitet med tilknytning til arbejdslivet. For restgruppen, dvs, de der ikke gennemfører en uddannelse efter folkeskolen, må andre typer af integration - siges det lidt upræcist - sikre deres sammenhæng med det øvrige samfund. Artiklen er en god illustration af, at der er brug for mange integrationsforståelser.

Tredje fase i det moderne menneskes typiske livsforløb og dermed tredje antologibidrag handler om integration på arbejdsmarkedet. Af-

snittet er skrevet af *Per Kongshøj Madsen, Klaus Langager og Nils Ploug*. Med eksemplarisk, pædagogisk klarhed gennemgås en stor mængde teorier: økonomiske, sociologiske og institutionelle, der alle har til formål at forklare, hvorfor nogle personer har fast tilknytning til arbejdsmarkedet og andre ikke. I forbindelse med en omtale af udvalgt, overvejende økonomisk orienteret empiri om marginalisering på arbejdsmarkedet meldes overraskende om en "stærk fastlåsning af personers arbejdsmarkedssituation". Det er nyt i forhold til SFI's tidligere arbejder, hvor der har været lagt vægt på, at der var betydelig mobilitet mellem de marginaliserede og de med fast(ere) arbejdsmarkedstilknytning. Den nye erkendelse understreger sammen med den fortsatte vækst i arbejdsmarkedsmarginaliseringen, dette spørgsmål som nutidens største sociale problem. Desværre skæmmes bidraget af en tilsigtet men ubegrundet indsnævring af integrationsforståelsen, hvor forfatterne eksplicit udgrænser både arbejdets og arbejdslivets selvstændige rolle som integrerende faktorer. Ved kun at beskæftige sig med arbejdsmarkedet, bliver integration alene et spørgsmål om at være i arbejde - og det uanset hvor nedslidende, fremmedgørende, utrygt, midlertidigt eller lavtlønnet arbejdet er. Måske er der her grund til at nævne, at for nylig har den tit lidt gumpetunge EU-kommissionen gennemført større europæisk forsknings-



projekt forsøgt at gøre op med myten om, at arbejdsmæssig integration er identisk med normalt (løn)arbejde og dis-integration med arbejdsløshed.

I afsnittet om ældre og social integration tager *David Bunnage* afsæt i et (blandt flere mulige) aspekter af social integration: fra en proces-synsvinkel er social integration et spørgsmål om interaktion, kommunikation og gensidighed, og her er nutidens ældre stort set en interaktiv og dermed integreret befolkningsgruppe. Bunnage har mange undersøgelsesresultater at trække på, når han benævner de ældre som aktive i såvel organisations-, kultur- og fritidslivssammenhænge. Også i hverdagens almindelige gøremål hjælper de ældre regelmæssigt hinanden, deres børn, slægtninge, venner og naboer. De er med i bestyrelser og i det praktiske arbejde i foreninger og på frivillige områder. Set fra en institutions-synsvinkel er social integration derimod et spørgsmål om overordnede kulturelle billeder og normative mønstre, og her kniber det med de ældres sociale integration. Der hersker i befolkningen nogle udbredte opfattelser af de ældre som nedslidte, trætte og inaktive personer. Også dele af samfundets institutioner betragter de ældre som 'outsidere' i forhold til samfundsudviklingen.

Til de fire 'livsfasebidrag' føjes to afsnit om integration af specifikke grupper. Det første, der er skrevet af *Charlotte Hamburger*, handler om etniske minoriteter. Hun

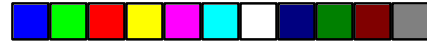
hævder, „at spørgsmålet om social integration“ „ikke blot er fundamentalt anderledes, men også langt mere kompliceret, når det relateres til etniske minoriteter“. Social integration og system integration betragtes som tæt forbundne og gensidigt afhængige begreber, hvor social integration forstås som ikke-regulerbar (af det offentlige) 'privat' social adfærd og holdninger mellem etniske grupper, mens systemisk integration typisk udtrykkes gennem politiske reguleringer, fx valgret. Her følges *Giddens* opfattelse, at den sociale integration lægger grunden til den systemiske. Og forståelsen af forholdet mellem de to integrationsformer går således modsat *Habermas*'s, hvor systemverdenen 'koloniserer' livsverdenen. Med *Giddens* er systemniveauet med til at fastholde den vi/de-optik, der er så udtalt i den danske befolkning.

Der foreligger her en klar analyse, som er en dygtig fortsættelse af tidligere arbejder. Det havde været spændende, hvis forfatteren havde været opmærksom på og forsøgt at drage nytte af *Mouzelis*'s idealtypiske fremstilling af fire former for etniske minoriteters (dis)integration: "compartmentalized integration" (klar adskillelse mellem de kulturelle grupper - med et minimum af kommunikation); "monologic integration" (den dominerende kultur søger bevidst at udslutte de øvrige); "synchronic integration" (høj elektisisme men ligegyldighed over for de forskellige kultu-

rers oprindelse og indbyrdes forhold); og endelig "communicative integration" (respekt for autonomi og tradition; gensidig magtfri kommunikation). Inddragelse af *Mouzelis*'s typologiforsøg ville have været spændende, fordi det netop er specifikt konstrueret til *Hamburgers* problem.

Antologiens sidste enkeltstående bidrag er skrevet af *Preben Brandt* og handler om samfundets svageste: psykisk syge, stof- og alkoholmisbrugere, kriminelle karakterologisk afvigende osv. Der gøres her ingen forsøg på at diskutere eller indkredse den integrationsforståelse, som kunne være mest hensigtsmæssig til genstandsområdet. Når *Brandt* taler om integration, tænkes der dog tydeligvis på enkeltindviders tilknytning til samfundet. Dog ikke den tvangsintegration, som har drevet institutionsanbringelsen til det yderste, og herved „opnået en kontrol med de fattige, der var langt mere systematisk, end hvad samfundet ellers kunne have opnået, selv med politiets hjælp“. Med henvisning til *Niels Christies* 'forsvar for ghettoen', argumenterer *Brandt* i stedet for nye typer af differentieret integration, hvor de socialt svageste ikke tvangsindordnes under gældende samfundsnormer, men tilbydes landsbyer for 'usædvanlige mennesker' med mulighed for udfoldelse af egne behov og interesser.

Det er en spændende ide, at belyse integration ud fra de forskellige livsfaser. Samtidig med, at vi får præsentere



ret væsentlige empiriske iagttagelser, får vi også et første billede af, at integration er et mange-dimensionalt fænomen. Lægges hertil afsnittene om integration af indvandrere og af samfundets svageste, bliver det ekstra tydeligt allerede i bogens empiriske afsnit, at integration dækker over mange forskellige begreber.

Dette indtryk bliver så yderligere bekræftet i *Lilli Zeuners* afsluttende afsnit, hvori en række 'nyere klassikeres' meget forskellige integrationsforståelser gennemgås: Parsons, Lockwood, Habermas, Giddens og Blau. Det er ofte og indlysende alt for let for en anmelder at pege på, at også andet (her andre) klassikere kunne være inddraget. Men når CID-forskergruppen (Mortensen 1995) nu for mindre end to år siden analyserede de fleste af de nævnte integrationsforståelser, havde det måske været nyttigere - landets størrelse og sociologiens samfundsmæssige position taget i betragtning - at foretage et andet udvalg: Det havde måske været mere frugtbart at se på 'ældre klassikere', fx Marx, som uden eksplicit at anvende betegnelsen 'integration', alligevel var den første til at pege på, hvordan systemisk disintegration (fx i form af modsætning mellem produktivkræfter og produktionsforhold) under visse betingelser kunne udvikle sig til social disintegration (skærpet klassekamp). Eller Durkheim, hos hvem differentieringen (i form af arbejdsdeling) frembringer en særlig form for

solidaritet, som er forenelig med individualismen....at differentieringen så at sige i sig selv er integrerende? Og hvad med Spencer? og Tønnies?

I nævnte publikation fra CID-forskergruppen konkluderes - på grundlag af integrationstilgange med udgangspunkt i mikro-makro dimensionen, struktur-aktør tilgangen, objektiv-subjektiv distinktionen, i forskellige typer af relationer mellem integration og differentiering, og i eksempler på temaer/dimensioner i samfundet (kultur, retssystem, økonomi, bureaukrati, familie, etc.), hvor samspillet mellem integration og differentiering arter sig forskelligt, at mange integrationstilgange ikke er i indbyrdes konflikt men ofte kan komplettere hinanden. Og at integrationsbegrebet er en art paraplybegreb - at der er brug for mange integrationsbegreber, og at det i øvrigt er meningsløst at gå videre med typologiseringer af integrationsforståelser - fordi mulighedsspillerummet hurtigt blev uoverskueligt.

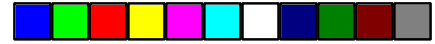
Men i stedet for at forholde sig langt mere til disse konklusioner får vi at vide, at SFI-antologien er et første skridt mod institutionens forskning i social integration, og at artiklerne derfor ikke er skrevet ud fra et fælles forståelse af social integration!! (pag 15). Zeuner har således fortsat en forestilling om det frugtbare i en fælles forståelse af integrationsbegrebet og bestræber sig følgelig på, at „få den sociale integration frem som et selvstændigt fænomen, der

kan gøres til genstand for forskning“ (pag 209). Dette skal ske ved, „at man vender tilbage til Lockwoods *oprindelige* (min kursivering, IHM) forståelse af distinktionen mellem social- og systemintegration.“ (pag 209). Det gør hun så bogen ud - altså udvikler en forskningsstrategi baseret på Lockwoods to integrationsbegreber.

Udover, at det ikke søges begrundet, hvorfor netop Lockwoods integrationstilgang udvælges blandt de mange, betyder en sådan strategi: For det første at man afskærer sig fra at anvende andre integrationsforståelser, som ud fra en vurdering af den konkret foreliggende problemstilling synes at være mere nærliggende. Er det fx ved studiet af etniske minoriteters integration ikke mere nærliggende at forholde sig til Mouzelis ovennævnte idealtypiske begrebsudviklinger?

For det andet risikerer man at afskære sig fra analyser af relationer mellem de forskellige delsystemer. Med udgangspunkt i Luhmanns funktionelle differentiering og at inklusion i princippet betyder fri adgang og mulighed for tilgang til alle delsystemer, ville det netop for SFI være en oplagt opgave at analysere, i hvilken grad det er *de samme* personer, som er disintegreret gennem de forskellige undersøgte faser af livsforløbet.

For det tredje indebærer en tilbagevenden til Lockwoods oprindelige forståelse, at man ikke får forholdt sig til de efterfølgende diskussio-



ner af Lockwoods begrebspar. Det gælder de problemer, som især Mouzelis (1990 og 1995) og CID-forskergruppen har påpeget, nemlig uklartheder i forståelsen af samfundsmæssige dele (parts) og vanskeligheder ved at anvende system integration på mezo- og mikro-niveau.

Når dette er sagt, skal der også peges på det rigtige i Zeuners afsluttende bemærkning, nemlig at afgørende for frugtbarheden i anvendelsen af Lockwoods begrebspar (og jeg tilføjer alle andre integrationsforståelser) i sidste ende vil være deres empiriske anvendelse. Denne konklusion, der jo synes noget banal, er alligevel vigtig som ledetråd inden for dette sociologiens klassiske problemfelt, hvor indsigt blandt andet kommer til udtryk ved at have opgivet både at anvende ét integrationsbegreb og at få et samlet systematisk overblik, og hvor manglende forståelse kan bevirke, at man tror, at man har det.

Iver Hornemann Møller
Institut for Industri-
økonomi og
Virksomhedsstrategi,
Handelshøjskolen
i København

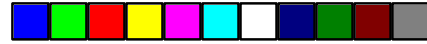
**Ann-Dorte Christensen,
Anna-Birte Ravn
og Iris Rittenhofer
(red.): *Det kønnede
samfund.*
Aalborg
Universitetsforlag,
1997 (286 s.)**

Kvindeforskningsmiljøet på Aalborg Universitet, Freia, ikke at forveksle med Jytte Hildens nye ligestillingsforskningsinitiativ Freja, har udgivet en ny antologi, som omfatter bidrag fra en række af de forskningsprojekter og enkeltforskere, som er knyttet til miljøet. Derudover har to gæsteforskere bidraget til antologien. Generelt er denne slags antologier jo lidt vanskelige både at sælge og at anmelde, fordi det jo ligger i sagens natur, at de dækker lidt af hvert.

Karakteristisk er det da også, at miljøets "ældre" forskere har skrevet om emner, som de i andre sammenhæng har skrevet mere udførligt om. Det gælder Birte Siim, som har skrevet om det politiske medborgerskab, Anna-Birte Ravn, som har skrevet om arbejderbeskyttelseslovene, Maren Bak, som har skrevet om enlige mødres hverdagsliv, Ann-Dorte Christensen, som har skrevet om de politisk-kulturelle betydninger af køn og Birte Bech-Jørgensen, som har skrevet om den symboliske betydning af hverdagskultur. Ikke desto mindre er bidragene en spændende opfølgning på tidligere arbejde, der også reflekterer de teoretiske landevindinger, som

sker i kvindeforskningen. Jeg vil dog i denne anmeldelse gøre mindre ud af disse bidrag, selvom de alle vidner om den forandring, som antologien også tematiserer, nemlig det forhold, at kvindeforskningen har bevæget sig væk fra en overvejende empirisk-materialistisk-emancipatorisk, hvor såvel den konkrete dokumentation af kvinders vilkår som den emancipatoriske interesse er blevet langt mindre synlig - måske alt for lidt synlig - i og med vi efterhånden har meget få konkrete data om kvinders forhold på arbejdsmarkedet, kvinders sociale forhold m.m.

Iris Rittenhofer har skrevet antologiens første og meget spændende artikel. Med rødder i det tyske kvindeforskningsmiljø opretholder hun kontakten til den tyske kritiske teori og den videreudvikling af samme, som bl.a. Wetterer i sin analyse af samfundsvidenskabelig kvindeforskning er et udtryk for. Wetterer bruger begrebet 'Zweigeschlechtlichkeit', som et forsøg for at forstå kønpolariteten som historisk konstruktion uden at gribe til den opdeling mellem sex og gender, der har præget den amerikansk orienterede kvindeforskning efter, at den blev præsenteret af Gayle Rubin i 1975. Rittenhofer relaterer imidlertid primært dette begrebsæt til Joan Scott. Denne teori er blevet kritiseret for at reproducere den naturalisering af kønpolariteten, som den ellers intenderede at kritisere. Kritikken er i den amerikanske tradition bl.a. rejst af But-



ler, for hvem kønnet tendentielt blot bliver en performance, et spil med signaler og tegn. Rittenhofer har valgt at anvende Wetterers 'Zweigeschlechtkeit' og gør dette som for eksempel i en analyse af, hvordan professionalitet konstrueres kønsdualt i en kilde som er en kronik skrevet af de danske spritfabrikkers direktør om "Mændene bag akvavitten". Analysen er en lovende forsmag på det arbejde, som vel præsenteres som en Ph.D.-afhandling inden for et par år. Men som artikel betragtet vil den lidt for meget på een gang.

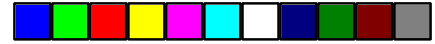
Susanne Thorbek, som dog hører til Freias faste stab, men her skriver om et noget andet emne end ved tidligere lejligheder, fokuserer i sin spændende og velskrevne artikel på spørgsmålet om, hvordan ulighed kan trives bagom sociale kontrakter som eksplicit er formaliseret som lighedskontrakter. Hun tager sit teoretiske udgangspunkt hos tre internationale kønsteoretikere, nemlig Pateman, Spivak og Irigaray, som med hver sit udgangspunkt i hhv. de sociale kontrakter, dekonstruktivismen og de græske myter har analyseret, hvordan kønnet indskrives som ulighed i vestlig kultur. Ifølge Pateman især i kraft af, at der indgår en seksuel kontrakt bagom den sociale kontrakt, der legitimerer mænds handel med kvinders seksualitet bl.a. som prostitution, ægteskabskontrakten og rugemødrekontrakten. I disse kontrakter indgår den fiktion, at den service, der sælges, kan ad-

skilles fra kroppen og sjælen, i modsætning til lønarbejderkontrakten, hvor pointen er at arbejderens krop og sjæl kan adskilles fra den arbejdskraft, han sælger i nærmere fastsatte tidsrum. Netop denne forskel betyder, at kvinden i de kontrakter hun indgår i som kvinde også dermed bekræfter mandens herredømme. Thorbek ser de seksuelle kontrakter bag de lighedsorienterede sociale kontrakter som en årsag til, at de lighedsorienterede kontrakter, som f.eks. ligestillingsstrategien på arbejdsmarkedet, har haft så lille succes bl.a. i forhold til at udligne lønforskellen mellem kvinder og mænd. Modsat kunne man indvende, at den derimod ikke kan forklare de mange områder, hvor det faktisk er lykkedes for kvinder at opnå ligestilling.

Anne Showstack Sasson, der er britisk professor i politologi, har i 1996-97 været gæsteforsker ved Freia og har i den forbindelse skrevet sin artikel om køn, Gramsci og debatten om det civile samfund. Artiklen redegør for de særlige omstændigheder i 1930'erne, der inspirerede Gramsci til sine teorier om det civile samfund. Sasson fremhæver den særlige politiske situation, som opstod i kølvandet på de mislykkede revolutioner og samtidig fornemmelsen af tab af oprindelighed, ikke mindst i forhold til familiernes og kønnenes organisering. Hegemonibegrebet bliver et centralt begreb i Gramscis opfattelse af forholdet mellem staten og det

civile liv, og det civile livs betydning for politikken. Sasson kritiserer den ofte meget abstrakte debat om det civile samfund og fremhæver, at man i forbindelse med kvinders særlige rolle i dette civile liv, må se mere konkret på, hvad der foregår i det civile liv. I denne sammenhæng fremhæver hun, at det frivillige arbejde i såvel østeuropa som i en række centraleuropæiske lande spiller en stadig større rolle og herunder også kvindernes arbejde i dette. Samtidig fastholder hun også, at en større focus på det civile samfund ikke bør opfatte begrebet som knyttet udelukkende til kirken - og særlig den katolske kirke - som ikke mindst i østeuropa har ført en anti-frigørende politik efter de kommunistiske staters sammenbrud bl.a. i forhold til abortlove. Pauline Stolz er den sidste gæsteforsker, som har bidraget til antologien. Hun har beskæftiget sig med sorte kvinder og den udfordring sorte kvinder er for en europæisk lovgivning og feminisme. Indlægget er interessant, fordi netop udfordringerne fra kvinder med anden etnisk baggrund ikke er så synlig i europæisk feminisme, men derimod i den amerikanske hvor "Black feminism" længe har forholdt sig kritisk til hvid middelklasse feminisme. Alt i alt en spændende antologi med mange gode artikler, som let kan fungere som en introduktion for nytilkommere i dansk universitetsfeminisme.

Karen Sjørup
Roskilde
Universitetscenter



**Jan-Erik Nordlund:
Television och
socialisation.
Lund: Studenterlit-
teratur, 1996 (170 s.)**

Massemediernes rolle i socialiseringsprocessen er et tema der har været højt på medieforskernes dagsorden siden dette forskningsfelt blev etableret i de første årtier af dette århundrede. Og det er ikke et tema, der er blevet mindre relevant i dag. Massemediene fylder gradvist mere i menneskets hverdag og har en stigende betydning som formidler af erfaringer fra verden til den enkelte.

Det er med dette som udgangspunkt, at Jan-Erik Nordlund, der er lektor i medie- og kommunikationsvidenskab, har skrevet en bog om fjernsynets rolle i socialiseringsprocessen. Han lægger fokus på individniveau og undersøgelsen af den enkeltes motivation og belønning ved fjernsynskigning.

Der er først og fremmest tale om en undervisningsbog til brug i medie- og kommunikationsvidenskab, men det er også forfatterens hensigt at formidle resultater fra en række forskningsprojekter.

Bogen starter med tre grundlæggende kapitler, der diskuterer videnskab og metode i forhold til de undersøgelser, bogen bygger på; opstiller en teoretisk ramme for analysen af massemedier, samfund og kultur; samt introducerer bredt til socialpsykologi, socialisering og medier.

Det er det sidste af de tre kapitler, der er det mest

spændende. Det er et oversigtskapitel, der giver en god introduktion til socialpsykologi, socialisering, motivation og menneskesyn. Kapitellet slutter med en præsentation af den gren inden for medieforskningen, der hedder anvendelsesforskningen, eller *uses-and-gratification approach*, som den benævnes i sit oprindelsesland USA.

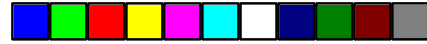
Anvendelsesforskningen beskæftiger sig med analysen af de behov, som mennesker søger at få opfyldt i deres mediebrug. Det drejer sig om kognitive, emotionelle og sociale behov, samt behov for styrkelse af den personlige integritet og behov for afkobling og adspredelse. Disse behov bliver tilgodeset gennem et antal mediefunktioner: Medierne bibringer os information fra omverdenen, medierne giver mulighed for at give adspredelse fra hverdagslivets rutiner, medierne kan fungere som et referencepunkt for styrkelsen af den personlige identitet, og endelig kan medierne have en socialt integrerende funktion ved at give den enkelte informationer, der kan benyttes i sociale relationer.

Anvendelsesforskningen - som Nordlunds arbejde indskriver sig i - har en vis udbredelse i svensk medieforskning, mens den aldrig har vundet indpas i dansk medieforskning. Grunden til denne forskel kan blandt andet findes i, at anvendelsesforskningen er udpræget samfundsvidenskabelig i teori og metode. Det er et forhold, der er blevet vel mødt af svenske medieforskere, der ofte har baggrund i so-

ciologien. Dansk medieforskning er derimod udpræget humanistisk orienteret, hvilket har begrænset interessen for denne forskningsretning.

I det fjerde kapitel præsenteres de fire forskellige undersøgelser, som er fundamentet for bogens konklusioner og eksempler. Der er tale om et panel med 64 skoleelever, der er blevet spurgt om deres brug af fjernsyn tre gange i løbet af fire år. Et andet studie bygger på interviewsamtaler med 20 voksne om deres fjernsynsvaner og verdensopfattelse. En tredje undersøgelse er 15 interviews med skolelærere om deres forståelse af relationen børn-fjernsyn. Den sidste undersøgelse, der præsenteres, er den mest omfattende og inkluderer samtaleinterviews med lærere og elever, samt spørgeskemaundersøgelser til elever og forældre. De første tre undersøgelser er fra midten af 80'erne, mens den sidste er gennemført i første halvdel af 90'erne. Der altså en vis tidslig spredning i materialet, som gør det interessant for en analyse af udviklinger over tid. Men det betyder også, at empirien i visse af bogens sammenhænge ikke virker overbevisende som eksempler på aktuelle forhold i relationen børn og fjernsyn.

De følgende fire kapitler tager fat i forskellige temaer relateret til børns brug af fjernsyn, og hvordan dette medie spiller ind på børns virkelighedsopfattelse. Der lægges meget vægt på analysen af begrebet 'katarsis'.



Nordlund forstår 'katarsis' som en almenmenneskelig følelsesmæssigrenselsesproces. Da mennesket gradvist oparbejder følelser, der forbliver ubearbejdede, øges gradvist behovet for udlevelse og ønsket om at bearbejde disse følelser. Da mange af det traditionelle samfunds myter og ritualer, som før kunne give denne renselsesproces, ikke længere eksisterer i det moderne industrielle samfund, har blandt andet fjernsynet fået en funktionel rolle, der kan bibringe en katarsis-proces.

Nordlund fremhæver flere væsentlige pointer i forhold til begrebet katarsis og den relaterede forskning. Han kritiserer, at denne medieforskning primært har fokuseret på, hvorvidt der kan finde en katarsis-proces sted i forbindelse med vold i fjernsynet, og om en sådan kan mindske aggressioner eller i stedet er med til at forstørre aggressioner. Han siger, at det i lige så høj er en række andre følelser, seere søger at udleve gennem tv-brug, og nævner specielt følelser af sorg. Ærgerligt er det blot, at forfatteren kun i meget begrænset udstrækning bruger empirien til underbygning af disse synspunkter. Hans pointer får derfor karakter af hypoteser, der endnu mangler at blive testet.

Bogens bedste kapitel handler om børn og fjernsyn. Der lægges ud med en meget god gennemgang af børns udviklingstrin, der bygger på Piaget's model, og som forfatteren sammenholder med børns forståelse og

brug af fjernsynet. Dernæst går han ind i, hvilke effekter fjernsynskigning kan have for børn. Emnet er behandlet før, men bliver interessant, fordi han bygger dette på de oplevelser, skolelærere har af deres elevers fjernsynskigning. Det står tydeligt frem, at undervisningen på mange måder påvirkes af børns tv-vaner. Det er blevet sværere at fastholde elevernes opmærksomhed. Der er problemer med koncentrationen, hvor børn fra tv-kigning har vænnet sig til et højt tempo, der betyder at de har svært ved at arbejde med det samme alt for længe af gangen i skolen. Samtidig finder flere lærere, at de ofte må bruge tid på at bearbejde elevernes fjernsynsoplevelser fra aftenen i forvejen, før den planlagte undervisning kan begynde.

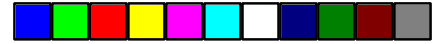
Bogens sidste kapitler tager nogle korte dyk ned i temaer som mediernes dagsordensættende funktion, fjernsynets betydning for seernes omverdensopfattelse, relationen mellem tv og vold og tv og kønsroller. Bogen slutter med en række anbefalinger, som kan drages ud fra de fire gennemgående undersøgelsesprojekter. Der bør etableres en dialog mellem lærere, elever og forældre om mediernes betydning for børn og unge. For det andet bør man øge medieundervisningen til lærere. Vold i fjernsynet bør minimeres. Der bør vises hensyn til visse grupper, der er særligt sårbare over for negative medieeffekter, og endelig opfordrer forfatteren til at forældre taler mere med deres børn om

tv-oplevelser.

Jan-Erik Nordlund har skrevet en spændende bog med en del gode kapitler, der giver oversigt og stof til diskussion inden for emnet børn, fjernsyn og socialisering. Der er ingen tvivl om, at forfatteren er velbevandret i stoffet. Som undervisningsbog er publikationens styrker de forskellige introduktioner til teorier, samt diskussionerne af metode og analysemodeller. De mange og ofte lange citater fra interviewundersøgelserne kan også fungere fint i en pædagogisk sammenhæng, idet de giver de studerende mulighed for selv at vurdere det empiriske grundlag.

Et kritikpunkt, der kan rettes mod bogen, er at dens dobbelte formål - både at tjene som undervisningsbog og at fungere som formidler af forskningsresultater - til tider gør den tung at læse. Sammenstillingen af de to formål betyder nemlig, at man ind imellem er i tvivl om, hvorvidt det man i er færd med at læse arbejder hen imod en pædagogisk pointe eller istedet har til hensigt at påvise nye sammenhænge mellem medier og socialisering. Denne usikkerhed besværliggør læsningen, og virker med til at relevante pointer og resultater ikke altid får den opmærksomhed, de fortjener.

Finn Rasmussen
Kommunikations-
afdelingen,
Internationalt Råd for
Torturofre, IRCT



**Kerstin Jacobsson:
„Så gott som
demokrati - om
demokratifrågan
i EU-debatten“,
Forlaget Boréa,
1997 (356 s.)**

Bogen er resultatet af et forskningsprojekt, der er blevet forsvaret som afhandling ved Sociologiska Institutionen på Uppsala Universitet.

Bogens problemstillinger er koncentreret om at analysere demokratidebatten i Sverige i sammenhæng med diskussionerne om Sveriges medlemskab i EU. Denne diskussion fandt først og fremmest sted op til den svenske folkeafstemning om EU-medlemskabet i 1994. Empirisk søges denne diskussion analyseret dels gennem vurderinger af forskellige typer af officielle regeringsdokumenter (redegørelse for den svenske situation mv.), dels gennem analyser af debatten, som den fandt sted i udvalgte svenske dagblade (Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet og Arbetet)

Forfatterens hensigt er at afdække, hvordan der i tilknytning til EU-debatten er sket et skred i demokratiopfattelsen i Sverige gennem analyser af, hvad der betegnes som eliteopfattelser i det svenske samfund.

Teoretisk tager afhandlingen afsæt i diskursanalytiske figurer. Det er derfor den svenske demokratidebat som diskurs, der er i centrum for analysen. Synspunktet er i den sammenhæng, at debatten om demo-

kratiets karakter er en del af den demokratiske politiske kamp. Og at der gennem diskursen om demokratiet sættes principper for, hvad der er betimelige - henholdsvis ikke betimelige - argumenter og synspunkter i den konkrete politiske debat.

Forfatteren afgrænser sig fra at knytte synspunkter i demokratidebatten til et aktør eller interesseperspektiv. Det er ikke hvem, der mener hvad (og hvorfor), der er genstand for analyse. Men alene, hvad der menes, og hvordan denne meningsammenhæng er skruet sammen gennem argumenter. Derfor vægten på det diskursive og immanente i argumentationssammenhænge.

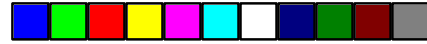
Kerstin Jacobsson viser hvorledes de demokratikriterier, der anvendes i forhold til EU, er anderledes, end de kriterier, der anvendes i forhold til nationalstater som Sverige (eller for så vidt Danmark). Når EU fx ikke har de karakteristika som traditionelt anses for fundamentale kendetegn ved demokratiske retsstater (fx at det folkevalgte Parlament demokratiets kerneinstitution, og at demokrati mere end noget andet er en procedure for beslutning) analyserer forfatteren, hvorledes dette forhold diskuteres i debatten. Det fører til lokaliseringen af en række paradokser i den svenske EU-debat, der udgør analysens omdrejningspunkter.

Et af paradokserne, som lokaliseres i debatten, er at EU på den ene side betragtes som demokratisk, samtidigt med at EU ikke betragtes som et demokrati.

Paradokset formuleres på baggrund af en analyse af argumentationssammenhænge i tre aviser og i officielle dokumenter fra den svenske regering som følger: I og med at EU ikke er en stat, skal EU ikke leve op til de demokratikriterier, der almindeligvis gælder for demokratier. Samtidigt kan EU dog ikke kritiseres for at være udemokratisk i og med at de stater, der danner grundlaget for EU, alle er demokratiske stater.

Afhandlingens hovedkonklusion er, at der i tilknytning til EU-debatten etableres et skift i demokratiforståelsen i forhold til traditionelle forståelser af demokrati. Hvor forståelsen af demokrati i sammenhæng med nationalstaterne almindeligvis er knyttet tæt sammen med eksistensen af bestemte institutionelle procedurer, der netop er demokratiske; så spiller andre kriterier en betydelig mere fremtrædende rolle i EU-sammenhæng. Effektivitetskriterier og muligheden for at nå praktiske politiske mål er vigtigere kriterier i den EU-relaterede demokratidebat, end de institutionaliserede demokratiske procedurer.

Carsten Strøby Jensen
FAOS,
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet



**Peter Søndergaard:
*Cosa Nostra
indefra - mafia og
mafiosi på Sicilien.*
Forlaget lee, 1997
(80 s.)**

Bogen er en beskrivelse af den sicilianske mafia Cosa Nostra. Bogen udmærker sig på flere områder. For det første ved at den primært ser Cosa Nostra indefra, idet det væsentligste fundament i beskrivelsen er udsagn fra den bølge af afhoppede mafiosi, der opstod i forbindelsen med mafiakrigen i 1980'erne. Det har tidligere været vanskeligt at danne sig et nogenlunde klart billede af de indre forhold og strukturer i den sicilianske mafia på grund af den strenge tavshedspligt i Cosa Nostra, men med de mange såkaldte mafiosi pentiti, angrende mafiosi, der har indvilliget i at samarbejde med retsmyndighederne, er der ved at danne sig et mønster af organisationen og dens medlemmer. For det andet er udgangspunktet for beskrivelsen Cosa Nostras basisenhed, den enkelte mafiafamilie i den sicilianske kommune, hvorfra der perspektiveres til regionalt og nationalt niveau. For det tredje er det en af de få bøger på dansk, der eksklusivt ser på den sicilianske mafia.

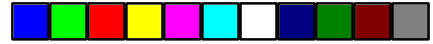
Indledningsvis gives et kort historisk rids og en karakteristik af Cosa Nostra. Den sicilianske mafia er oprindeligt udsprunget af et feudalt agrarsamfund, hvilket har præget organisationen helt op til mafiakrigen i

1980'erne. Mafiaens primære interesser har været knyttet til landbruget og handel med landbrugsprodukter. Det medførte, at den reagere voldsomt mod de første forsøg på at organisere landarbejdere og bønder, og senere er fagforeningerne i byerne blevet bekæmpet med voldelige midler. Mafiaen ser enhver form for organisering uden for dens regi som en potentiel trussel mod dens eksistens. Derfor var Cosa Nostra i stærk opposition til fascistregimet under Mussolini fra 1922 til 1943, da fascistene forsøgte at etablere en fascistisk statsmagt centreret i Rom. Flere mafiafolk har da også været dybt engageret i den sicilianske separatistbevægelse, der har haft Siciliens løsrivelse fra det øvrige Italien som mål. I sin karakteristik af mafiaen pointerer forfatteren, at mafiaen er anti-stat, anti-demokratisk, undertrykkende, for de udvalgte og ekstrem. Mafiaen er derudover et vrængbillede af samfundet, idet den forstørker volden, korruptionen og misbruget i samfundet.

Det kan være yderst vanskeligt og måske også lidt risikabelt at give sig ud i et forsøg på at give et overblik over Cosa Nostras struktur: fordi det i sagens natur er en lukket og i høj grad en hemmelighedsfuld organisation, fordi systemet traditionelt set hviler på mundtlige overleveringer, der eksisterer ikke kendte nedskrevne regler vedrørende strukturen, og fordi de forskellige afhoppede mafiosis beskrivelser af strukturen ikke er overensstemmende, hvilket nok

bunder i, at de har et meget forskelligt kendskab til selve organisationen. På trods af ovenstående får forfatteren givet et troværdigt billede af strukturen, medlemsrekrutteringen og beslutningskompetencen. Forfatteren beskriver således en streng hierarkisk organisation, og derfor bliver det problematisk, når forfatteren gennem de afhoppede mafiosis udsagn, får det til at fremstå, som om Cosa Nostra er en demokratisk organisme, der er præget af basisdemokrati. Denne opfattelse af styreformens inden for organisationen bør forfatteren ikke lade stå uimodsagt - her burde forfatteren have taget initiativ til en problematisering af disse udsagn. Det er ikke nok, at det i en indledende karakteristik siges, at organisationen er anti-demokratisk, det bør der argumenteres for sammenholdt med, at en mafiosi udtaler, at når Cosa Nostra støttede de kristlige demokrater, socialistpartiet samt andre centrumspartier var det udelukkende fordi, det var demokratiske partier.

Dette demokratiske skær, der på den måde kan komme til at hvile over mafiaen på Sicilien, er et falsk lys, da organisationen er yderst hierarkisk og autoritært styret og med en ekstrem anvendelse af alle afskygninger af vold. Her er hverken tale om mindretalsbeskyttelse eller indflydelse for de menige soldater i organisationen. Det er fysiske magtressourcer, svindel og bedrag, der regulerer adfærden og forholdene. Som forfatteren formodentlig selv er inde på,



selv om det nogle gange kan være svært at finde ud af, hvornår det er forfatteren eller de afhoppede mafiosi, der taler, så bunder de særegne træk ved Cosa Nostra i, at organisationen står uden for samfundet. Mafia-systemet er yderst konfliktfyldt, hvilket er et resultat af den økonomiske konkurrence og medlemmernes kamp om prestige og magt. Dette forhold kan nemt udvikle sig til ekstrem voldanvendelse, da vold er eneste middel som konfliktløsning i denne konkurrencekamp. Tvister i Cosa Nostra kan ikke som i det civile samfund reguleres eller løses retligt eller gennem neutral voldgiftinstans under statens og retssystemets garanti.

Forfatteren har et godt kapitel om Cosa Nostra-fejden, som følges op i de øvrige kapitler. Mafia-systemet har altid været præget af konflikt, som har givet sig udslag i permanente magtkampe, der primært har været af intern karakter. Forfatterens pointe er, at magtkampen siden 1970'erne har ændret karakter, idet det er blevet en åben konflikt, der trods alle de uformelle normer, som har eksisteret op gennem historien i organisationen. Der fremføres via de afhoppede mafiosis udtalelser tre forskellige forklaringer på ændringen. For det første er der kommet en ny generation af mafiosi frem, hvoraf nogle er mere intelligente og kyniske i deres totale magtbegær end tidligere set. Denne gruppe er især repræsenteret ved Corleone-familien, der ledes af den nu fængslede Toto Ri-

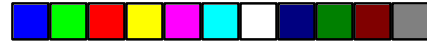
na, hvis mål er at blive den absolutte autoritet i Cosa Nostra. For det andet har mafia-folk siden 1970'erne tjent enorme summer på narkohandel, hvilket har medført, at de ofte vælger en livsstil i byen med mange ydre statussymboler. Og for det tredje er det gamle Cosa Nostra-normsystem, der var bundet til det agrare samfund og dermed jorden, ved at gå i opløsning, således at Cosa Nostra som en enhedsorganisation trues.

Kapitlet om Cosa Nostras politiske økonomi skal fremhæves på grund af, at det kommer rundt om både de illegale og legale økonomiske forhold samt grænseområdet mellem de to former for økonomisk aktivitet, der i mafia-regi fungerer som forbundne finansielle kar. Interessant er det at få at vide, at når den sicilianske mafia engagerer sig så dybt i den økonomiske aktivitet er det med det udgangspunkt at få den optimale kontrol med de økonomiske aktiviteter fra bund til top i samfundet. Så opkrævning af mafiaafgifter m.v. er ikke udelukkende økonomisk begrundet, det er yderligere et spørgsmål om, at mafiaen hævder sin kontrol over territoriet. Således er der flere mafiafamilier, der finder, at handel med narkotika er under deres værdighed, men mafiaen har størst mulighed for at udelukke andre fra dette givtige marked ved selv at stå for narkohandelen på Sicilien. Endvidere hævdes det, at der ligefrem er et symbiotisk forhold mellem mafiaen og mange forretningsfolk, idet mafiaen

kan varetage en række servicefunktioner eller endog indgå kompagniskab med virksomheder, så kontakt med mafiaen resulterer ikke nødvendigvis i omkostninger for en virksomhed, det kan i visse tilfælde gå hen og blive en god forretning.

Cosa Nostra er kendt for at have en tæt samarbejde med en række politikere overvejende blandt de kristelige demokrater. Kapitlet om Cosa Nostra og politikerne fremstiller disse relationer på en god og klar måde. Forholdet mellem Cosa Nostra og de politiske partier er et gensidigt nytteforhold. Mafiaen får givtige koncessioner og beskyttelse i retssystemet, mens politikerne får stemmer. Selv om mafiaen er meget konservativ og ønsker at bevare status quo for at kunne forsætte sine forretninger som hidtil, er den ikke specielt interesseret i politik. Dens interesse for de politiske partier begrænser sig til at etablere relationer til politikere, der har væsentlig politisk indflydelse og magt. Cosa Nostras politiske ideologiske selvforståelse indsnævrer sig til forhold vedrørende forsvaret af hjemstavnen og en bekæmpelse af det fremmede.

Operation „rene hænder“ har i de senere år svækket mafiaens politiske indflydelse, da den omfattende korruption som mafiaen og politikerne i hele Italien har deltaget i, er begyndt at komme frem i lyset. Mange af de politikere, som mafiaen havde et tæt og fortroligt samarbejde og forhold til, har i dag ikke den indflydelse, de tidli-



gere havde. Det har i høj grad svækket mafiaen, da den ikke mere har kunnet få beskyttelse i retssystemet fra korrupte politikere. Dette har fået mange mafiosi til at samarbejde med myndighederne for at få nedsat ellers meget lange fængselsstraffe. Og her kommer vi til et af de store problemer med bogen. Forfatteren tager stort set de afhoppede mafiosis udsagn for gode varer. Selv om flere afhoppede mafiafolk kan have ædle motiver til at samarbejde med myndigheder, så er der ingen tvivl om, at

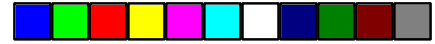
det væsentlige for de fleste afhoppede mafiosi er at undgå livsvarigt fængsel, og for at undgå dette må man formentlig gøre sig til et så vigtigt vidne som overhovedet muligt, for at få den største rabat strafmæssigt. Dette kan gøres ved at gøre sine historier til myndighederne i retssalene så centrale for den videre retsproces som muligt. De afhoppede mafiosis påholdelighed er ikke nødvendigvis så stor, som bogen giver udseende af. Forfatteren burde have løftet pegefingeren omkring dette

forhold eller have inddraget andet materiale, der kunne sætte udsagnene i perspektiv.

Samlet set giver bogen en god beskrivelse af Cosa Nostra, og den udmærker sig ved at have en god litteraturliste om den sicilianske mafia omfattende både relevant dansk- og engelsksproget litteratur.

Stig F. Sørensen

Institut for
Statskundskab,
Københavns Universitet



Bognoter

**Göran Melin:
*Co-Production
of Scientific Know-
ledge. Research
Collaboration
between Countries,
Universities and
Individuals.
Doctoral Theses at
the Department of
Sociology: Umeå
University 1997***

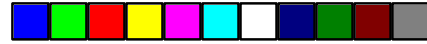
Göran Melin arbejder ved Sociologiska Institutionen ved Umeå Universitet, hvor der findes en meget produktiv gruppe, der arbejder med videnskabsstudier, i høj grad baseret på bibliometriske metoder. Afhandlingen består af fem tidligere publicerede artikler, forsynet med en sammenfattende indledning. Emnet *forskningssamarbejde* analyseres på nationalt og internationalt niveau, belyst ved anvendelse af bibliometriske metoder ud fra kvantitative opgørelser over antal artikler med mere end en forfatter, baseret på *Science Citation Index* og - i enkelte tilfælde - *Social Science Citation Index*. Fra tidligere studier refereres, at en stor og stigende andel af artikler har flere forfattere, men der er dog store forskelle fagene imellem, således var andelen i naturvidenskabelige fag i 1995 ca. 90%, mens den i samfundsvidenskabelige fag kun var 57%. Den første artikel behandler ud fra enkelte cases metodemæssige problemer ved anvendelse af

samforfatterskab som indikator på samarbejde. Dernæst følger en artikel, der viser, at graden af ulighed i forskningsvolumen mellem verdens lande er aftagende, omend stadig ekstremt stor. Den tredje artikel handler om samarbejde mellem universiteter, fra de nordiske lande, UK og Holland. Mere end to tredjedele af alle artikler har forfattere fra flere universiteter; forfatteren gør i den forbindelse opmærksom på det problematiske ved at lade institutioner være den enhed, der gøres til genstand for forskningsevalueringer, eftersom de egentlig ikke er de relevante produktionsenheder. En interessant iagttagelse er, at der ikke ser ud til at være forskelle mellem små og store universiteter med hensyn til grad af internationalt samarbejde. Fjerde artikel omhandler specielt samarbejds mønstret på Umeå Universitet, på lokalt, nationalt og internationalt niveau. Afhandlingen slutter med resultater fra en spørgeskema- og interviewundersøgelse blandt forskere fra Umeå Universitet, der har publiceret sammen med andre, vedrørende begrundelser for og udbytte af samarbejde. Hyppigst nævnte begrundelser er fordele i form af øget faglig kompetence, men også mere personlige grunde nævnes hyppigt. Artiklerne fremstår nok mest prægnant enkeltvis. I sammenfatningen sættes de tendenser, der er påvist, i sammenhæng med en

global tendens i forskningen. I den meget omtalte bog, *The New Production of Knowledge* (af Michael Gibson et al., London: Sage, 1994) beskrives en bevægelse fra en traditionel, disciplinorienteret universitetsmodel ("mode 1") til en ny, mere transdisciplinær, problemløsningsorienteret og organisatorisk heterogen model ("mode 2"). Melin mener, at hans resultater bedst kan forstås i lyset af "mode 2". Det kan tænkes, men dog må man sige, at hans data egentlig ikke indeholder indikatorer på, om samarbejde er mere typisk for forskere inden for den nye model end i den gamle.

Paul Hirst: *Globalisering, demokrati og det civile samfund*, Hans Reitzels Forlag, København 1997.

Med denne udgivelse præsenteres Paul Hirst, professor i samfundsteori ved Birkbeck College, University of London, for første gang på dansk. Paul Hirst er forfatter til en række bøger og artikler om politisk teori, sociologi og international økonomi, som bl.a. omhandler spørgsmålet om demokratiets muligheder i en tid, hvor den globale økonomi forandrer betingelserne for statens suverænitet. Paul Hirst bidrag til politisk teori ligger primært i tesen om det asso-



ciative demokrati og hans overbevisende argumentation for, at den økonomiske globalisering i dens mest ekstreme udgave er mere en myte end virkelighed. Netop disse to felter behandles i nærværende udgivelse. *Globalisering, demokrati og det civile samfund* består af syv artikler fra perioden 1992-96, der er udvalgt af Lars Bo Kaspersen (som og-så har skrevet et kort forord). Den er inddelt i to dele, hvoraf den første omhandler problemerne omkring globalisering og nationalstatens fremtid, mens den anden tager fat på spørgsmålene omkring demokrati, bl.a. i form af forholdet mellem staten og det civile samfund.

Centralt i udgivelsen står argumentationen for, at det stadigvæk er muligt at udbygge demokratiet på trods af internationaliseringstendenserne. Paul Hirst foreslår, at det sker ved en styrkelse af det civile samfund, således at magt- og styringsfunktionerne decentraliseres. Funktioner og opgaver, der tidligere blev løst af det offentlige, overdrages til frivillige, men offentligt finansierede foreninger og organisationer. Samtidig med, at visse funktioner flyttes 'nedad' til det lokale og regionale niveau, betragtes det som lige så vigtigt at flytte kompetence og styringsfunktioner 'opad' til internationale organer som EU, WTO etc. Først herved får vi en mere komplet og velfungerende arbejdsdeling mellem det regionale, det nationale og det internationale niveau.

Tidsskrift for Antropologi nr. 35-35: Felter. København: Foreningen Stofskifte 1997 (309 s.)

Dette dobbeltnummer af *Tidsskriftet Antropologi* er et festskrift tilegnet dr.phil. Niels Fock, der i efteråret 1997 fratradte sin stilling ved Institut for Antropologi ved Københavns Universitet efter mere end 30 års virke sammesteds. I antologier og festskrifter især er den faglige spændvidde som oftest maksimal og således også her. De 25 artikler beskæftiger sig selvsagt alle med antropologiens foretrukne felt: det fremmede i alt sin mangfoldighed kloden rundt og hos os selv, hvad der imidlertid også er den eneste fællesnævner i denne sammenhæng. I artiklerne behandles eksempelvis emner som overgangsritualer på Sri Lanka i forbindelse med den unge pige, der skal integreres i den voksne kvindeverden; aldrig offentliggjorte nøgenbilleder af Prins Henrik giver Bernard Arcand anledning til at skrive om 'Blufærdighedens magt, magtens blufærdighed'; Søren Hvalkof ser erindrende tilbage på et ikke-intenderet feltarbejde blandt ashéninkaindianerne i Amazonas; John Liep skriver om klaner og totemistisk praksis på Rossel Island; Jonathan Schwartz beskriver og analyserer bryllupsritualer i en makedonsk bjerglandsby med anledning til yderligere overvejelser om Balkans 'ødelagte mosaik'; Karsten Pærregaard beretter om 'Folklore og identitet blandt stor-

bymigranter i Peru' og Bo Wagner Sørensen skriver indlevende om "halve grønlandere" som begreb og fænomener. Festskriftets redaktion pointerer spændvidden yderligere ved at åbne artikelsamlingen med Jorge Luís Borges lille novelle 'Etnografen' om Fred Murdock, der på sit feltarbejde hos indianerne lærte hemmeligheden at kende, men også besluttede sig for ikke af afsløre den - og ved at slutte artikelsamlingen med Niels Bohrs foredrag fra 1938 om 'Fysikkens erkendelseslære og menneske-kulturerne'. Den sidste bemærkning får Anne Knudsen dog med sin opsats 'Harlekin og Haltefanden - EU for antropologer', hvor hun leverer en ramsaltet kritik af EU-debatten og de ledsagende folkeafstemninger med disses forsimplede krav om et 'for eller imod'.

Fleere af festskriftets bidrag vil givetvis for sociologer fremstå for eksotiske, men adskillige bidrag vil også kunne læses med stort udbytte af de selvsamme sociologer. Som blot ét eksempel herpå skriver Inger Sjørslev i sin artikel 'Fremtrædelsesformer. Åndebesættelse som mimesis og performance' med udgangspunkt i egne studier af den rituelle åndebesættelse i den brasilianske *candomblé* religion på glimrende vis om besættelse, trance og ritualer som sociale roller, som kunst, men også forstået som inkarnationen af det sociale, den generaliserede Anden, socialiteten slet og ret, og på det sociologiske niveau af det fremmede i samfundet.